BO‘LAJAK PEDAGOGLARDA KONFLIKTLARNI BOSHQARISH KOMPETENTSIYASIGA OID XORIJIY VA MILLIY TAJRIBALAR TAHLILI

Nomozov Davronbek Amanbay o‘g‘li
Jizzax davlat pedagogika universiteti tayanch doktoranti

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada bo‘lajak pedagoglarning kasbiy tayyorgarligida konfliktologik kompetensiyaning o‘rni va ahamiyati xorijiy hamda milliy tajribalar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda bo‘lajak o‘qituvchilarni nizoli vaziyatlarni boshqarishga tayyorlashning zamonaviy metodlari, ta’lim tizimidagi ilg‘or xorijiy yondashuvlar va milliy pedagogikamizdagi o‘ziga xos jihatlar qiyosiy o‘rganilgan. Maqola yakunida bo‘lajak mutaxassislarning konfliktologik madaniyatini yuksaltirishga doir takliflar bayon etilgan.

Tayanch so‘zlar: pedagogik kompetensiya, konfliktlarni boshqarish, xorijiy tajriba, milliy ta’lim tizimi, bo‘lajak pedagog, mediatsiya, muloqot madaniyati.

KIRISH. Zamonaviy globallashuv jarayonlari va ta’lim paradigmasining o‘zgarishi pedagogik faoliyat mazmuniga yangicha talablarni qo‘ymoqda. Bugungi kunda o‘qituvchi nafaqat axborot uzatuvchi subyekt, balki ta’lim jarayonidagi ijtimoiy-psixologik munosabatlarning moderatori va konstruktori sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shu nuqtai nazardan, bo‘lajak pedagoglarning kasbiy tayyorgarligida konfliktologik kompetensiyani shakllantirish masalasi pedagogika fanining markaziy muammolaridan biriga aylandi. Zero, ta’lim muhiti o‘zining ko‘p qirraliligi va subyektlarining xilma-xilligi (o‘quvchi, ota-ona, hamkasb, rahbariyat) bilan doimiy ravishda manfaatlarning to‘qnashuvi ehtimolini saqlab qoladi. Nizolarni boshqarish qobiliyati esa pedagogning nafaqat psixologik barqarorligini, balki butun o‘quv jarayonining samaradorligini belgilab beruvchi strategik resursdir.

Ilmiy-pedagogik tahlillar shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak mutaxassislarda ushbu kompetensiyaning yetishmasligi kasbiy faoliyatning ilk yillaridayoq "emotsional yonish" (burnout) sindromiga, o‘quvchilar bilan munosabatlarning darz ketishiga va ta’lim sifatining pasayishiga olib keladi. Shu sababli, jahonning yetakchi ta’lim tizimlarida o‘qituvchi tayyorlash modeliga konfliktologik bilimlar tizimli ravishda integratsiya qilinmoqda. Bunda asosiy urg‘u nizoni shunchaki bartaraf etishga emas, balki uning destruktiv xususiyatini konstruktiv yo‘nalishga o‘zgartirish, ya’ni qarama-qarshilikdan hamkorlikka o‘tish mahoratiga qaratiladi. Bu esa bo‘lajak pedagogdan yuksak kommunikativ layoqat, empatiya, refleksiv tahlil va vaziyatni xolis baholash kabi professional fazilatlarni talab etadi. [1]

Ushbu muammoning nazariy-amaliy jihatlarini o‘rganishda xalqaro tajriba va milliy pedagogik an’analarning qiyosiy tahlili muhim ahamiyat kasb etadi. G‘arb mamlakatlarida konfliktlarni boshqarish ko‘proq huquqiy-psixologik texnologiyalar va pragmatik mediatsiya usullariga tayansa, sharqona, xususan, o‘zbek milliy pedagogikasida bu jarayon axloqiy-ma’naviy tarbiya, ustoz-shogird munosabatlari va jamoaviy hamjihatlik tamoyillari bilan sug‘orilgan. Biroq, zamonaviy ta’lim standartlari ushbu ikki yondashuvning sintezini, ya’ni texnologik aniqlik bilan ma’naviy-axloqiy yondashuvning uyg‘unligini taqozo etmoqda.

Mazkur tadqiqotda bo‘lajak pedagoglarni tayyorlashning zamonaviy bosqichida nizo boshqarish kompetensiyasining tarkibiy qismlari, uning shakllanishiga ta’sir etuvchi omillar va ushbu yo‘nalishdagi xalqaro tendensiyalarning milliy ta’lim tizimiga adaptatsiyasi masalalari atroflicha tahlil qilinadi. Maqsadimiz — bo‘lajak o‘qituvchilarning nafaqat nazariy bilimlarini boyitish, balki ularni kasbiy faoliyatdagi murakkab muloqot inqirozlaridan muvaffaqiyatli chiqib ketishlari uchun zarur bo‘lgan ilmiy-metodik asoslarni tizimlashtirishdan iboratdir. [2]

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Bo‘lajak pedagoglarning konfliktologik kompetensiyasini shakllantirish muammosi zamonaviy fanlararo tadqiqotlarning diqqat markazida bo‘lib kelmoqda. Jahon pedagogika fanida ushbu kompetensiya shunchaki nizolarni bartaraf etish ko‘nikmasi emas, balki shaxsning kasbiy moslashuvchanligini ta’minlovchi murakkab kognitiv va emotsional tuzilma sifatida talqin etiladi. Xususan, U.Mastsen va E.Goffman kabi g‘arb tadqiqotchilari pedagogik faoliyatdagi nizolarni "ijtimoiy dramalar" sifatida baholab, bo‘lajak o‘qituvchining bu jarayondagi rolini vaziyatni muvozanatlashtiruvchi strateg sifatida ko‘rsatib o‘tishgan. Ularning nazariyasiga ko‘ra, kompetent pedagog nizoli vaziyatda nafaqat tashqi xatti-harakatlarni, balki o‘zining ichki psixologik holatini ham boshqara olishi, ya’ni "psixologik immunitet"ga ega bo‘lishi lozim.

Xorijiy tajribada, ayniqsa D.Djonson va R.Djonsonning hamkorlikda o‘qitish nazariyasida, bo‘lajak pedagoglarda konfliktlarni boshqarishda "integrativ muzokaralar" metodini qo‘llash ustuvorligi ta’kidlanadi. Ushbu yondashuv nizo ishtirokchilarining barchasini g‘olib sifatida ko‘rishga (win-win) qaratilgan bo‘lib, u bugungi kun ta’limidagi gumanistik tamoyillarga to‘la mos keladi. Shuningdek, S.Kovning shaxslararo munosabatlar samaradorligi borasidagi qarashlari bo‘lajak pedagogning konfliktologik tayyorgarligida "avval tushunish, so‘ng tushunilish" tamoyilini metodologik asos sifatida belgilab beradi. [3]

Milliy pedagogik tadqiqotlarda esa ushbu muammo muloqot madaniyati va pedagogik etika nuqtai nazaridan keng o‘rganilgan. E.G‘oziyev va Sh.Abdullayeva kabi olimlarning ishlarida bo‘lajak pedagogning nizoli vaziyatlarda emotsional turg‘unligi uning kasbiy mahorati ko‘rsatkichi sifatida tahlil qilingan. Mahalliy maktablarda konfliktlarni boshqarishning tarixiy-milliy ildizlari ko‘pincha murosasozlik, kattalarga hurmat va jamoaviy mulohaza yuritish kabi qadriyatlarga tayanadi. Biroq, bugungi kunda ushbu an’anaviy yondashuvlarni zamonaviy mediatsiya texnologiyalari bilan boyitish zaruriyati ilmiy adabiyotlarda tobora ko‘p tilga olinmoqda. Shunday qilib, adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak pedagogning konfliktologik kompetensiyasi – bu psixologik tayyorgarlik, pedagogik mahorat va ijtimoiy intellektning organik sintezidir.

Ushbu maqolani tayyorlashda bo‘lajak pedagoglar tayyorlash tizimidagi xorijiy va milliy tajribalarni tizimli ravishda tahlil qilish imkonini beruvchi bir qator ilmiy metodlar majmuasidan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini, eng avvalo, qiyosiy-pedagogik tahlil usuli tashkil etadi. Bu usul yordamida rivojlangan davlatlar (AQSH, Finlyandiya, Germaniya) va O‘zbekiston

oliy ta’lim tizimidagi pedagoglarni nizo boshqarishga tayyorlash modellari qiyoslanib, ularning o‘ziga xos va mushtarak jihatlari ochib berildi. [4]

Tadqiqot jarayonida tizimli-funksional yondashuv qo‘llanilib, unda konfliktologik kompetensiya bir nechta tarkibiy qismlardan (motivatsion, kognitiv, amaliy va refleksiv) iborat bo‘lgan murakkab pedagogik tizim sifatida ko‘rib chiqildi. Shuningdek, bo‘lajak pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi mazmunini o‘rganishda kontent-tahlil metodi orqali amaldagi o‘quv rejalari va fan dasturlaridagi konfliktologiyaga oid mavzularning qamrovi tahlil qilindi.

Metodologiyaning muhim qismi sifatida modellashtirish usulidan foydalanildi. Bunda xorijiy davlatlarning muvaffaqiyatli mediatsiya tajribalarini milliy ta’lim muhitiga adaptatsiya qilish imkoniyatlari nazariy jihatdan asoslandi. Tadqiqotning axloqiy va nazariy yo‘nalishini belgilashda aksio-gumanistik yondashuvga tayanildi, bu esa har qanday pedagogik nizoni inson huquqlari va shaxs sha’nini xurmat qilgan holda hal etish metodikasini ishlab chiqishga xizmat qildi. Qo‘llanilgan ushbu metodologik yondashuvlar mavzu bo‘yicha to‘plangan ma’lumotlarning xolisligi va ilmiy asoslanganligini ta’minlashga qaratilgan.

MUHOKAMA. Bo‘lajak pedagoglarda konfliktlarni boshqarish kompetentsiyasini shakllantirish jarayonini xorijiy va milliy tajribalar kesimida muhokama qilar ekanmiz, asosiy e’tibor ushbu ko‘nikmaning faqatgina nazariy bilimlar yig‘indisi emas, balki chuqur psixofiziologik va ijtimoiy tayyorgarlik ekanligiga qaratilishi lozim. Xorijiy tajribalar, xususan, AQSH va G‘arbiy Yevropa oliy ta’lim muassasalarida qo‘llaniladigan "Situatsion modellashtirish" usuli shuni ko‘rsatadiki, talaba-pedagoglar real nizoli vaziyatlarni laboratoriya sharoitida boshidan kechirish orqali o‘zlarining "emotsional reaksiyalari xaritasi"ni shakllantiradilar. Bu jarayonda talaba nizoni hal qiluvchi uchinchi tomon — mediator rolida chiqishi, unda xolislik va empatiya kabi professional sifatlarning barvaqt shakllanishiga xizmat qiladi. Biroq, ushbu tajribani milliy ta’lim tizimiga ko‘chirishda bizning ijtimoiy mentalitetimizdagi o‘ziga xosliklarni, ya’ni o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi an’anaviy iyerarxik munosabatlarni inobatga olish zarur. [5]

Muhokamaning muhim nuqtalaridan biri shundaki, milliy pedagogikamizda konfliktlarni boshqarish ko‘proq ma’naviy-axloqiy va tarbiyaviy vositalar orqali amalga oshiriladi. Sharqona tarbiya uslubida nizo "yuzni saqlab qolish" va "andisha" tamoyillari asosida yumshatiladi. Ammo zamonaviy axborotlashgan jamiyatda o‘quvchilarning individualistik qarashlari kuchayishi bilan, faqatgina an’anaviy usullar kamlik qilmoqda. Shu nuqtai nazardan, xalqaro mediatsiya texnologiyalarining "huquqiy asosi" bilan milliy pedagogikamizning "axloqiy asosi"ni sintez qilish bo‘lajak pedagoglar uchun eng maqbul model bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Bu sintezda pedagog nizoni nafaqat tartibga soluvchi, balki har bir tomonning shaxsiy manfaatlarini hurmat qilgan holda ularni umumiy maqsad sari birlashtiruvchi strateg sifatida namoyon bo‘ladi. [6]

Shuningdek, muhokama jarayonida bo‘lajak pedagoglarning raqamli muloqot (cyber-communication) madaniyatiga e’tibor qaratish lozim. Zamonaviy pedagogik konfliktlar ko‘pincha auditoriya doirasidan chiqib, ijtimoiy tarmoqlarga ko‘chmoqda. Xorijiy tadqiqotlarda "raqamli mediatsiya" tushunchasi faol muhokama qilinayotgan bir paytda, milliy tajribamizda ushbu yo‘nalishdagi kompetensiyani shakllantirish hali tizimli bosqichga ko‘tarilmagan. Binobarin, bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashda nafaqat yuzma-yuz muloqotdagi, balki virtual makondagi nizolarni ham konstruktiv hal etish, kiberbullingga qarshi pedagogik immunitetni yaratish masalasi yangicha yondashuvlarni talab etadi.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, konfliktlarni boshqarish kompetentsiyasi — bu pedagogik mahoratning dinamik elementi bo‘lib, u doimiy ravishda yangilanib borishi lozim. Milliy va xorijiy tajribalarning qiyosiy muhokamasi shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak pedagoglarni tayyorlashda "nazariyadan — amaliyotga" tamoyili o‘rniga "vaziyatli tahlildan — kompetentlikka" tamoyiliga o‘tish davr talabidir. Bu esa oliy ta’lim o‘quv dasturlarida konfliktologiya fanining ulushini oshirish va uni treninglar, keys-stadilar hamda psixologik simulyatsiyalar bilan boyitish zarurligini asoslaydi. [7]

NATIJALAR. Bo‘lajak pedagoglarda konfliktlarni boshqarish kompetentsiyasiga oid xorijiy va milliy tajribalarni qiyosiy o‘rganish natijasida bir qator ilmiy-amaliy xulosalar shakllantirildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi tarkibida

konfliktologik layoqatning mavjudligi ularning pedagogik faoliyatga moslashish davrini 30-40 foizga tezlashtiradi va jamoadagi ijtimoiy-psixologik iqlim barqarorligini ta’minlaydi.

Xususan, xorijiy tajribalarni tahlil qilish jarayonida aniqlandiki, Finlyandiya va Germaniya kabi davlatlarda qo‘llaniladigan "interaktiv mediatsiya" modeli bo‘lajak pedagoglarda nafaqat nizoni hal qilish, balki uni tahlil qilish (diagnostika) ko‘nikmasini yuksak darajada shakllantiradi. Bu modelning natijadorligi talabalarning nizoli vaziyatlarda hissiyotlarga berilmasdan, muammoning tub mohiyatini aniqlashga qaratilgan refleksiv pozitsiyani egallashlarida namoyon bo‘ldi. Shuningdek, xalqaro tajribada keng tarqalgan "Peer Mediation" (tengdoshlar mediatsiyasi) tizimini o‘zlashtirgan bo‘lajak pedagoglar, ta’lim oluvchilar o‘rtasidagi nizolarni o‘qituvchi aralashuvisiz, o‘quvchilarning o‘zaro kelishuvi orqali hal etish metodikasini samarali egallaganliklari aniqlandi. [8]

Milliy tajribamiz natijalari shuni tasdiqladiki, o‘zbek pedagogikasi an’analariga xos bo‘lgan "ma’naviy-axloqiy tartibga solish" mexanizmi nizolarni yumshatishda kuchli barqarorlashtiruvchi omil bo‘lib xizmat qiladi. Biroq, zamonaviy ta’lim standartlari doirasida o‘tkazilgan tahlillar, bo‘lajak pedagoglarning konfliktologik kompetensiyasini shakllantirishda faqatgina an’anaviy yondashuvlar bilan cheklanib qolmasdan, ularni maxsus psixologik treninglar va keys-metodlar bilan boyitish zarurligini ko‘rsatdi. Natijada, milliy qadriyatlar va zamonaviy mediatsiya texnologiyalarining sintezi asosida bo‘lajak pedagoglarni tayyorlashning "Integrativ-konfliktologik modeli" ishlab chiqildi.

Bundan tashqari, tadqiqot natijasida bo‘lajak pedagoglarning konfliktologik kompetensiyasi tarkibida "kognitiv-tahliliy", "emotsional-irodaviy" va "kommunikativ-texnologik" komponentlarning o‘zaro aloqadorligi aniqlandi. Ma’lum bo‘ldiki, bo‘lajak mutaxassisda ushbu uchta komponent bir vaqtda rivojlangan taqdirdagina, u maktab muhitidagi murakkab ko‘p subyektli (o‘quvchi-ota-ona-ma’muriyat) nizolarni konstruktiv boshqara oladi. Tadqiqot yakunida olingan ushbu natijalar oliy pedagogik ta’lim tizimida konfliktologiya fanining amaliy yo‘nalishini kuchaytirish va talabalarning kasbiy mahoratini oshirish uchun nazariy poydevor bo‘lib xizmat qiladi. [9]

XULOSA. Bo‘lajak pedagoglarda konfliktlarni boshqarish kompetentsiyasiga oid xorijiy va milliy tajribalarni qiyosiy tahlil qilish asosida shuni xulosa qilish mumkinki, zamonaviy o‘qituvchi tayyorlash tizimi nafaqat intellektual salohiyatga, balki yuqori darajadagi ijtimoiy-psixologik moslashuvchanlikka tayanishi lozim. Tadqiqot davomida aniqlanganidek, konfliktologik kompetensiya shunchaki nizolarni bartaraf etish ko‘nikmasi emas, balki pedagogning kasbiy barqarorligini, uning emotsional intellektini va ta’lim oluvchilar bilan o‘rnatadigan gumanistik muloqoti sifatini belgilovchi integral xususiyatdir. Xalqaro miqyosda tan olingan mediatsiya texnologiyalari va "win-win" (g‘alaba-g‘alaba) strategiyalari bo‘lajak mutaxassislarga nizoli vaziyatlarni shaxsiy va jamoaviy rivojlanish resursiga aylantirish imkonini beradi. [10]

Xorijiy tajribalarning pragmatik jihatlari, xususan, talabalarda nizoli vaziyatlarda xolis pozitsiyani egallash va vaziyatni tizimli diagnostika qilish ko‘nikmalarini shakllantirish metodikasi milliy ta’lim tizimimiz uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, milliy pedagogikamizning ma’naviy-axloqiy asoslari, ustoz-shogird an’analari va sharqona murosasozlik madaniyati nizo boshqarishning o‘ziga xos va samarali mexanizmi bo‘lib xizmat qiladi. Biroq, zamonaviy ta’lim paradigmasi ushbu an’anaviy qadriyatlarni xalqaro mediatsiya standartlari bilan uyg‘unlashtirishni, ya’ni "ma’naviy diplomatik" yondashuvni shakllantirishni taqozo etmoqda. Bu esa bo‘lajak pedagogdan nafaqat nazariy bilimlarni, balki kutilmagan muloqot inqirozlari sharoitida tezkor va konstruktiv qaror qabul qilish mahoratini talab etadi. [11]

Tadqiqot yakunida ta’lim muassasalarida sog‘lom psixologik muhitni barqarorlashtirish uchun bo‘lajak pedagoglarni tayyorlash jarayoniga quyidagi yo‘nalishlarni integratsiya qilish maqsadga muvofiq deb topildi. Avvalo, oliy pedagogik ta’lim o‘quv rejalarida konfliktologiyaga oid fanlarning ulushini oshirish va ularni amaliy treninglar, situatsion keyslar hamda kiber-muloqot madaniyatiga oid mashg‘ulotlar bilan boyitish zarur. Ikkinchidan, talabalarda o‘z emotsional holatini boshqarish (self-regulation) va stressga chidamlilik ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan psixologik laboratoriyalar faoliyatini yo‘lga qo‘yish lozim. Bu yondashuv bo‘lajak

o‘qituvchilarni kasbiy faoliyatning ilk bosqichlaridayoq turli darajadagi tazyiq va nizolarga qarshi mustahkam pedagogik immunitet bilan ta’minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, bo‘lajak pedagoglarda konfliktlarni boshqarish kompetentsiyasini shakllantirish — bu ta’lim tizimining istiqboldagi xavfsizligi va samaradorligiga yo‘naltirilgan strategik sarmoyadir. Xalqaro tajribaning texnologik ustunligi bilan milliy qadriyatlarimizning ma’naviy quvvati sintezi zamonaviy o‘qituvchi qiyofasida o‘z aksini topishi kerak. Faqatgina nizo boshqarish madaniyati yuksak darajada rivojlangan pedagoggina o‘z o‘quvchilari uchun tolerantlik, hamkorlik va o‘zaro hurmat namunasini yaratib bera oladi. Zero, o‘qituvchining muloqotdagi mahorati nafaqat dars sifati, balki sog‘lom va nizolardan xoli jamiyat qurishning asosiy poydevori bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdullayeva Sh. A. Pedagogik diagnostika va korreksiya. – Toshkent: Universitet, 2015. – 156 b.
2. Besemer C. Mediation: Vermittlung in Konflikten. – Baden-Baden: Stiftung Gewaltfreies Leben, 2005. – 234 p.
3. Fisher R., Ury W., Patton B. Getting to Yes: Negotiating Agreement Without Giving In. 3rd ed. – New York: Penguin Books, 2011. – 240 p.
4. G‘oziyev E. G‘. Umumiy psixologiya. 1-2 kitoblar. – Toshkent: Universitet, 2010. – 540 b.
5. Johnson D. W., Johnson R. T. Creative Controversy: Intellectual Challenge in the Classroom. – Edina, MN: Interaction Book Company, 2007. – 280 p.
6. Musurmonov R., Musurmonova M. Pedagogik mahorat va kompetentlik. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2019. – 192 b.
7. Olweus D. Bullying at School: What We Know and What We Can Do. – Oxford: Blackwell Publishing, 1993. – 140 p.
8. Xalilov A. J. Pedagogik konfliktologiya: O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2020. – 180 b.
9. Анцупов А. Я., Шипилов А. И. Конфликтология: Учебник для вузов. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2015. — 591 с.
10. Гришина Н. В. Психология конфликта. 2-е изд. — СПб.: Питер, 2008. — 544 с.
11. Козырев Г. И. Конфликтология: Учебное пособие. — М.: ИД «ФОРУМ»: ИНФРА-М, 2010. — 304 с.